Universitetet i Stavanger

Nils Olav Østrem, professor i historie

Alliansar og mesalliansar mellom husmenn og bønder

16. mars 2025

Mesalliansar:
giftarmål mellom partar som kjem frå ulike sosiale lag

'Denne her var ein særs grom husmann og gift med ei prestedotter'
- husmannsfolk og giftarmål, kva fortel bygdebøker, hovudoppgåver og embetsuttalar?

… om
«UMAKA PAR»

grom - tyding og bruk:

1. gild, framifrå, storveges
2. byrg
3. velseda
4. snill

Døme/eksempel:

- gjer dette, så er du grom

Sundt-forskaren Willy Pedersen og Eilert Sundt sjølv

- STÅLE DYRVIK
- Bodil Stenseth

- Nils Olav Østrem
  - eiga forsking og gransking
  - bok 2022: *En kort introduksjon til husmannsvesenet*, Cappelen Damm akademisk

  - husmannsmorfar og gardbrukarmormor – Tobias og Amanda
  - husmannsoldemor og gardbrukaroldefar – Åsa og Knut Bertel

Universitetet i Stavanger

Willy Pedersen

Eilert Sundt: Hard refser, øm forsoner *Tidsskrift for samfunnsforskning* 2018, side 73-79

- Eilert Sundt: Hard refser, øm forsoner | Tidsskrift for samfunnsforskning (idunn.no)

Han forteller om et gift par på en husmannsplass:
(s. 58–59 i Sundts bok *Om Sædelighedstilstanden i Norge* (1857).

Dette er fine folk, får vi høre, de har dannelse, begge er oppvakte og forstandige. Men mannen forteller at de hadde kjent hverandre i hele ni år «på den måde» før de giftet seg. Hun lukket ham inn når han kom til hennes natteleie, andre menn ble avvist.

Hør etter solidariteten hos Sundt når han beskriver det de hadde sammen: «Tingen var ligesom hemmelig for dem selv endnu. Jeg sammenlignede det med en rose, som synes skjønnest så lenge den står i knop. Så sprang rosen ud, da de en dag tilsagde hverandre sit hjertes ønske og løfte, men endnu holdt de det hemmelig for andre i de følgende syv år».

Det er vakkert og litt trist. Selv om de altså var sammen *på den måde*.

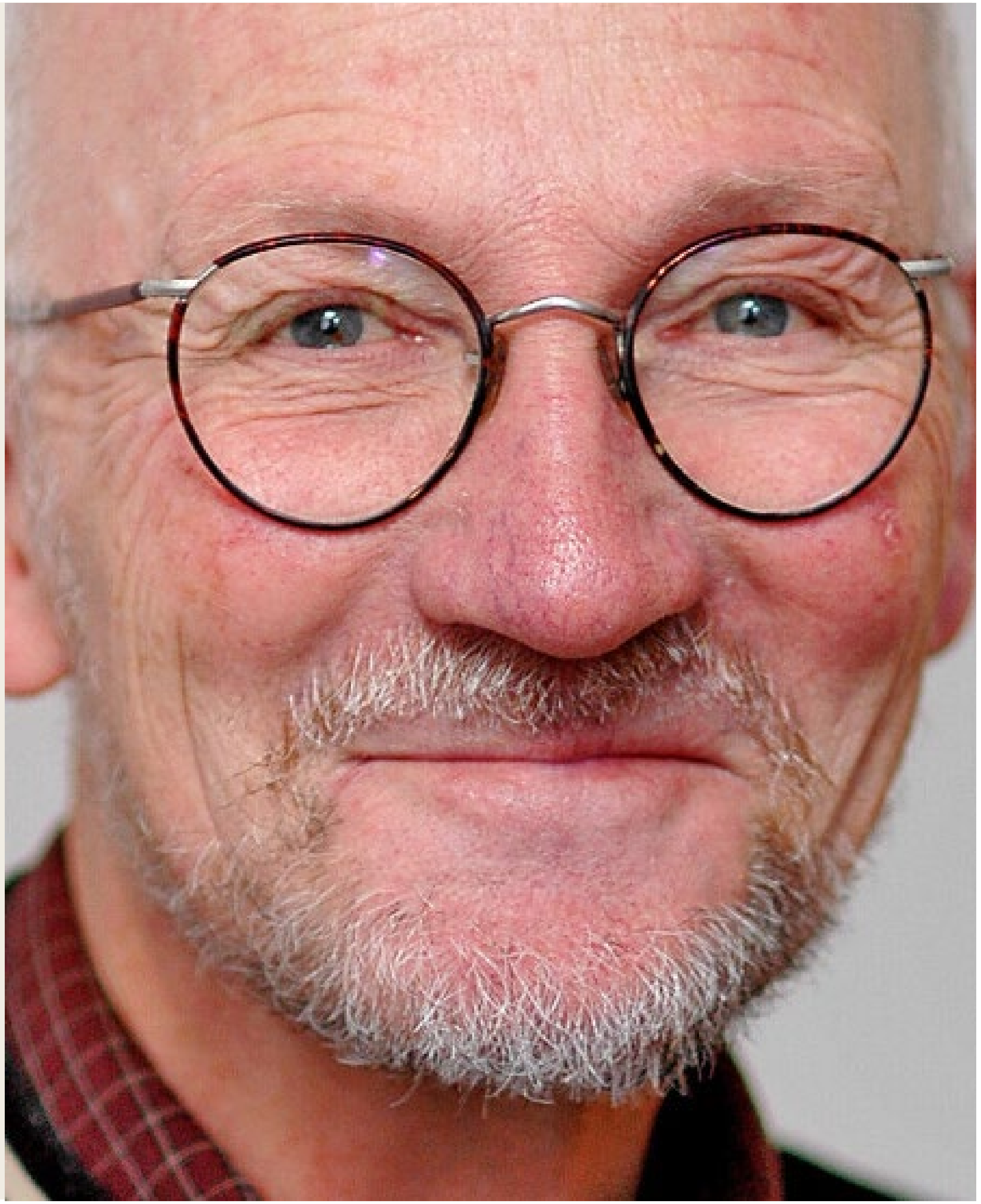

Universitetet
i Stavanger

Ståle Dyrvik

Om giftarmål og sosiale normer. Ein studie av Etne 1715-1801

- *Tidsskrift for samfunnsforskning 1970*, side 285-300 Tidsskrift for samfunnsforskning. 1970 Vol. 11

Når ein Etne-gut gifte seg på 1700-talet, ville det i 8-9 av 10 tilfelle vera med ei jente frå bygda, som på den tid talde godt 1000 innbyggjarar. Ei viss utveksling har det såleis vore med grannebygdene.

[…] ekteskapsvala er samla innanfor den mindre gardssamlinga vi kallar *grend.*

Det ti-tal Etne-slekter som rangerte høgast på prestisjeskalaen på grunn av gardsstorleik, sjølveige, rikdom eller offentlege verv, hadde ein tendens til å arrangera giftarmål seg imellom + med likeverdige slekter i andre bygder.

Dei unge husmannsbrudgomane: Ståle Dyrvik «freistast til å snu den gamle tolkinga på hovudet og sjå plassryddinga som ein av føresetnadene for den raske folkeauken i andre halvdel av 1700-talet.»

Ståle Dyrvik

Om giftarmål og sosiale normer. Ein studie av Etne 1715-1801

Tidsskrift for samfunnsforskning 1970, side 285-300

Ei undersøking av alle giftarmål i Etne **1755-94** viser at gardbrukar- og husmannskonene fordeler seg slik etter sosial bakgrunn:

Gardbrukarkonene var gardbrukardøtrer (80%) (+ ukjende 17% - og husm.døtrer 3%)

Husmannskonene var <u>gardbrukardøtrer</u> (48%) og husmannsdøtrer (24%) (+ ukjende 28%)

Giftarmål mellom gardbrukarfolk og undergruppa husmannsfolk i bondestanden - **Skjold**

GIFTARMÅL MELLOM SOSIALGRUPPER – for husmenn og husmannskoner Skjold (%)	**1800-1855**	**1856-1890**	**1891-1930**	*1800-1930*
Gardbrukarson og gardbrukardotter/*blir husmenn*	25	15	0	*21*
Gardbrukarson og husmannsdotter */mesallianse*	14	16	14	*15*
Husmannsson og gardbrukardotter */mesallianse*	27	18	29	**24**
Husmannsson og husmannsdotter	34	51	57	*40*
-jfr. St. Dyrvik:				*45%*
Sum giftarmål med kjent sosial bakgrunn	158	90	7 (!)	255
Sum giftarmål med uviss sosial bakgrunn	252	75	22 (!)	349
Kjelder: Kyrkjebøker og familieskjema				

Giftarmål mellom gardbrukarfolk og undergruppa husmannsfolk i bondestanden - **Vats**

GIFTARMÅL MELLOM SOSIALGRUPPER – for husmenn og husmannskoner Vats (%)	**1800-1855**	**1856-1890**	**1891-1930**	*1800-1930*
Gardbrukarson og gardbrukardotter/*blir husmenn*	29	30	15	**28**
Gardbrukarson og husmannsdotter */mesallianse*	10	10	15	*10*
Husmannsson og gardbrukardotter */mesallianse*	26	20	23	**24**
Husmannsson og husmannsdotter	35	40	46	*38*
-jfr. St. Dyrvik:				*52%*
Sum giftarmål med kjent sosial bakgrunn	83	50	13 (!)	146
Sum giftarmål med uviss sosial bakgrunn	151	29	14 (!)	194
Kjelder: Kyrkjebøker og familieskjema				

					gens Datum	gister.
1	Enkemand Ole Christoffer son Trondalhe 47½ Aar d	Enke Mari Johannes datter Siurseim 53 Aar d	John Olsson Gladnes og Ole Biörnson Smedevig	1829 d 16 Juli	J Kirken	Fol 354 № 41
2	Ungkarl Erich Tobias son Svantesvold 31 Aar d	Pige Kirsti Osmunds datter Kolset 27 Aar d	Tobias Eric son Svantesvold og Osmund Valentinson Kolset	1829 d 19 Juli	Ibidem	Fol 354 № 42
3	Ungkarl Lambrecht Johanes son Urdal 22 Aar d	Pige Mari Ols datter Sparlset 22 Aar d	Johanes Lambrecht son Urdal og Hans Johnson Solem	1829 d 19 Juli	Ibidem	Fol 355 № 43
4	Ungkarl Halvor Knud sen Gierde 36 Aar d	Pige Brönla Jakobia datter Ihle 36 Aar	Lensmand Johannes Kraa og Baar Ivarson Grinde	1829 d 19 Juli	Ibidem	Fol 355 № 44
5	Ungkarl Mads Tolefsen Sörhilds 25 Aar d	Pige Brönnela Vallentins datter Gierden 27 Aar d	Vallentin Vallentinsen Elleflot og Gunder Olsson Skogen	1829 d 15 November	Ibidem	

Lasta Store

Confirmeret d 21 December 1829 Jor. Sorensen

~~1~~	~~Ungkarl Tiera Tieranson Hellesvik 36 Aar d~~	~~Pige Berthe Kollers datter Svantesvold 32 Aar d~~	~~Valentin Valentinson Elleflot Grinde~~			
1.	Ungkarl Tierand Tierans sen Hellesvik 36 Aar d	Pige Berthe Kollers datter Svantesvold, 32 Aar d	Torkeld Helges sen Sandnes og Johanes Kolbein sen Svantesvold	1830 d 20 Junii	Ibidem	
2.	Ungkarl [illegible]	Enke Kari Bends	Zacarias Lars son [illegible]	1830 d 20 Junii	Ibidem	

					gens Datum.	gister.
3.	Ungkarl Gudmund Aasen son Biersland 26 Aar d	Pige Marta Lars datter Eide 23 d	Lars Johanes son Eide og John Osmundson Tore	1830 d 11 Juli	J Kirken	
4.	Ungkarl John Berges son Helgeland 21 Aar d	Pige Brita Johannes datter Horve 21 Aar d	John Osmundson Horve Tores Nils son Rögenes	1830 d 11 Julii	Ibidem	
5.	Enkemand Vallentin Vallentinsen Elleflot 44 Aar d	Pige Sesila Tollers datter Sörhilds 30 Aar d	Johanes Johanesen Kraa Domineus Bernt son Smedevig	1830 d 14 November	Ibidem	

Confirmeret d 5 Januari 1831 J. Sorensen

Efterseet d 10 Julii 1831 Knudsen

SOSIAL MOBILITET – SKIFTANDE OVER TID:

Smedsvik-guten og Plasset-jenta

Gunnbjørg frå Plasset t.v., Eli Serina frå Øynå t.h.,
Cecilie f. Anfindsen og Emilie Knutsen f. 1916 i midten

Husmannsparet på Haraldseidøya
- i avviklingstida for husmannsvesenet

- *Øynå* under Haraldseid festa av gardbrukarsonen Tomas Jakobson Smedsvik (1826-1882) og husmannsdottera *Gunnbjørg* Kristina Knutsdotter Plasset under nabogarden Skjold prestegard (1830-1923)

- stor sosial skilnad – *mangfald og kjensler*

- etableringsfase for Gunnbjørg og Tomas – gifte 1851, 21 og 25 år:

  -innerstar, dvs. innlosjerte under prestegarden 1851 og 1852

  -husmann med jord og «Skibsreder» – «Thomas Smedsvig»

  * **Husmenn i mellomgruppa**

Sosial mobilitet – *Venleik har berga sosiale skilje*

- Militærfolket på garden Hogganvik, Vikedal
- Offiserdottera gifta seg med ein presteson
- Sonen Fredrik Stockflet von Krogh Magnus - skipsbyggjar:
- Fekk berre døtrer –> ingen soldatar/ offiserar –> inga krigsmakt

- Lokalhistorikaren Tomas Finnvik:
- *Når det gjeld kona hans Fredrik, ho Ingeborg, så er det ein historie som eg synes er ganske fine:*
- *For den kona som han skafte seg, reiste han ikkje til utlandet eller frametter for å finna – slik slike karar oftast pleidde å gjera. Nei, han tok ei husmannsjenta sjølv.*
- *Og det er sagt at dette blei det mykje folkasnakk av, folk var øvvide på dei greiene. Me skal ikkje undra så svært på det.*
- *Men det er sagt at ho hadde utsjånaden med seg.*
- *Og det har hjelpt så mange gonger!*

Husmannslovuttalar 1850

- **Fjelberg, Ølen og Vikebygd formannskap**
- v/sokneprest og stortingsmann Laur. Koren:

Ægteskaber,
hvorved disse besvogres,
ere her temmelig
sædvanlige. –

Deels som Følge af, at Huusmanden og Gaardmanden staar saa godt som paa samme Dannelsestrin og deels paa Grund af at der heller ikke med Hensyn til Formuestilstand er nogen mærkelig Forskjel mellem Huusmands- og Gaardbruger-klassen,

bemærker Man her Intet til den Afstand, der i det sociale Liv andensteds skal finde sted mellem Gaardbrugeren og Huusmanden.

Ægteskaber, hvorved disse besvogres, ere her temmelig sædvanlige. –

Husmannsopprøret i Vikebygd

- Livstidsfeste berre for menn, eigentleg … - fordi:
- Døydde husmannen, måtte husmannskona ha ny kontrakt dersom ho gifta seg på nytt
- **Enkjestand = livstidsleige**
- Nytt ekteskap = plassleige avhengig av om husbonden ville gi ny kontrakt til ny ektemann/husmann

- Øyvind Nagel Bjordal: Vikebygd (1983)
- «Frå 1816 til 1826 har vi […] gamalmannsopprøret blant husmennene. Seks husmenn over 60 år gifter seg oppatt. […]
- Fire av dei seks husmennene gifta seg med kvinner under 35 år […]
- ***Heldt gardbrukarane på å mista råderetten over plassa?***
- Fire av husmannskonene vart verande enkjer etter at mannen døydde – og beheldt dermed husmannsplassa sine!

Holt prestegjeld 6.3.1850:

- Hovedkilden til Husmandens mislige Stilling ligger [...] i den Letsindighed, hvormed han i en tidlig Alder gifter sig inden han endnu har Hus og Hjem, og den Letsind, hvormed han ei sjelden sætter overstyr det lidet han eier, eller endog sætter sig i Gjeld for at kunne holde et stadseligt Bryllup.
- Følgene af det tidlige Giftermaal er gjerne en talrig Barneflok og trange Kaar, som betage Vedkommende både Kraft og Lyst. –
- At saavel Mandens, som endnu oftere Kvindens, Udygtighed, Ladhed, Sygelighed, Mandens Kjærlighed til Brændevin og Konens til Kaffe, samt i det Hele Mangel paa Husflid og en hensigtsmæssig Anvendelse af de lange Vinterafterne, ere en væsentlig Aarsag i mang en Husmands mislige Kaar [...]

Stamsøy i Agder 28.2.1850

- Ingen Standsforskjel gjøres her i Districtet [...]
- Den i moralsk Henseende agtværdige Mand er agtet af alle rettænkende enten han er Gaardmand eller Huusmand. I selskabelig Omgang forekommer ingen Udsondring eller Adskillelse.
- Forsaavidt noget Rangforhold existerer gjør her det meste Alderen udslaget der den yngre Gaardmand gjerne sidder nedenfor den ældre Huusmand til bords.
- Dette har ogsaa sin meget rimelige Grund, da en stor Deel af Huusmændene ere Brødre eller beslægtede til Gaardmændene. –

Skyldsetjing – frå plass til småbruk

Matrikulering av husmannsplass til småbruk i Skjold og Vats:	144 plass blei til gardsbruk i avviklingsfasen (etter 1855) – (30-40 %)	Husmannen sjølv fekk kjøpa ca. femteparten (1/5)	Husmannsborn fekk kjøpa ca. femteparten (1/5)
	• (totalt 473 registrerte husmannsplass frå 1800 – 1960)		

Sosial mobilitet
- utflytting og utvandring

- Første nivå: *Gardbrukarborn som blir husmannsfolk*
  - Andre nivå: *Husmannsborn som blir bymenneske*
    - Tredje nivå: *«By-husmannsborn» som blir utvandrarar* *Tabell??*

- HUSMANNSVESENET BLIR STILLE BORTE

- DEN NYE SAMFUNNSSTRUKTUREN:

  * avvikling av husmannsvesenet/ -institusjonen

  * husmannsplass blir småbruk

  * småbruk blir «struktur-rasjonaliserte»

- SIKKERHETSNETTET BORTE

  * systemet med plass/(småbruk):

  -balanserte det å ha noko å falla tilbake på = berekraft?

Modernisering, borgarleggjering – og politisering?

- Amanda (f. 1903) og *Tobias* (f. 1899):

  -heimeverande husmor og off. vegvaktar
- Åsa (f. 1868) og Knut Bertel (f. 1862)

  -gardbrukarkone og bonde utan eigne husmenn

  -borna: diakon, gardbrukar,

  «hus-postar» og hus-mødrer
- soldatane *Tobias* og Nils:

  -kven er husmannsguten og kven er gardbrukarguten?

Frå husmannsplass til universitetscampus - også eksempel på ein mesallianse?

Universitetet i Stavanger